

ТАРАСЕНКО В. С.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри трудового права
та права соціального забезпечення
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)

УДК 349.3

ОКРЕМІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУДОВИЙ РОЗГЛЯД СПРАВ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ

У статті проаналізовано питання щодо реалізації права на справедливий судовий розгляд справ в сфері соціального захисту. Акцентовується, що звільнення органів державної влади, зокрема Пенсійного фонду України, від сплати судового збору, дає їм можливість оскарження ними рішень судів, які набрали законної сили. Доводиться, що в таких випадках поновлення судами строків на оскарження рішень, які набрали законної сили, є одним із випадків порушення права на справедливий суд. Досліджена судова практика з цього питання, зокрема практика Європейського суду з прав людини.

Ключові слова: право на справедливий судовий розгляд, оскарження судових рішень, практика Європейського суду з прав людини, судова практика.

В статье проанализирован вопрос реализации права на справедливое судебное рассмотрение дел в сфере социальной защиты. Акцентируется, что освобождение органов государственной власти, в частности Пенсионного фонда Украины, от уплаты судебного сбора, дает возможность обжалования решений судов, вступивших в законную силу. Обращается внимание на то, что в таких случаях восстановление судами сроков на обжалование решений судов, вступивших в законную силу, является одним из случаев нарушения права на справедливый суд. Анализируется судебная практика по данному вопросу, в частности практика Европейского суда по правам человека.

Ключевые слова: право на справедливое судебное рассмотрение, обжалование судебных решений, практика Европейского суда по правам человека, судебная практика.

The article analyzes the issue of implementation of right to fair trial of cases in the sphere of social protection. The attention that the release of the government departments, in particular, the Pension Fund of Ukraine, from the payment of the court fee, gives them the opportunity to appeal against court decisions which have come into force. Attention is drawn to the fact that in such cases the courts recovery timing to appeal court decisions that have entered into force, is one of the violations of the right to a fair trial. It was analyzed the arbitrage practice on this issue, in particular the practice of the European Court of Human Rights.

Key words: right to fair trial, court decisions appeal, practice of the European Court of Human Rights, arbitrage practice.

Вступ. У будь-якій правовій державі одним із найбільш ефективних і поширених засобів захисту прав і свобод людини і громадянина є саме судовий захист.

Як зазначається у ст. 8 Конституції України, її норми є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції гарантується [1, ст. 8].

Кожна людина повинна мати можливість вільно обрати спосіб захисту своїх порушених прав, який передбачений чинним законодавством. Держава гарантує рівну можливість для будь-якої особи, незалежно від віри, раси, місця проживання, віку і статі, скористатися обраними способами захисту. В іншому випадку не можна говорити про наявність в такій державі законності, гласності, демократії, рівності, а також існування закону та права.

Реалізація принципу справедливості судового розгляду справи, забезпечення судового захисту прав у сфері соціального захисту є одними з найбільш складних і дискусійних питань у теорії та правозастосовній практиці й останнім часом набуває все більшого значення та актуальності.

Дослідження зазначеного питання набуло розвитку в наукових працях провідних українських вчених, зокрема: В. Андріїва, Н. Бологіної, І. Бурака, І. Лагутіної, П. Пилипенка, С. Прилипка, І. Сироти, Б. Сташківа, Е. Трегубова, Л. Харитоновой, Г. Чанишевої та ін.

Однак у правовій науці бракує детальних наукових досліджень, присвячених праву на справедливий судовий розгляд справ в сфері соціального захисту, а також аналізу судової практики з цього питання.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування сучасного розуміння права на справедливий суд при розгляді справ в сфері соціального захисту, аналіз судової практики, виявлення проблем в сфері реалізації права на справедливий судовий розгляд зазначених категорій спорів.

Результати дослідження. Ст. 55 Конституції України проголосила право громадян на судовий захист серед основних прав громадянина, що відповідає міжнародно-правовим стандартам.

Загальна декларація прав людини 1948 р. визнає право кожного на ефективне відновлення в правах компетентними національними судами [2].

Міжнародний пакт про громадянські й політичні права 1966 р. закріплює право кожного громадянина під час розгляду будь-якого кримінального звинувачення, яке пред'явлене йому, чи під час визначення його прав та обов'язків у будь-якому цивільному процесі на справедливий та публічний розгляд справи компетентним, незалежним і неупередженим судом, створеним на основі закону [3, ст. 14].

Найбільш масштабно повнота судової влади відбита у п. 1 ст. 6 Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., яка визначає право на справедливий судовий розгляд [4, ст. 6].

Виходячи з конструкції ч. 1 ст. 6 Конвенції можна зробити висновок, що у ній закріплено такі елементи права на судовий захист: 1) право на розгляд справи; 2) справедливість судового розгляду; 3) публічність розгляду справи та проголошення рішення; 4) розумний строк розгляду справи; 5) розгляд справи судом, встановленим законом; 6) незалежність і безсторонність суду [5, с. 359].

Таким чином, з тексту ст. 6 Конвенції можна зробити висновок, що доступність правосуддя є невід'ємним елементом права на справедливий суд, хоча сам термін «доступність» у наведеній статті не вживається.

Відповідно до ст. 55 Конституції України, кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

Таким чином, всі суб'єкти права, які проживають на території держав, які є членами Ради Європи і мають деліктоздатність, при вичерпанні можливостей захисту своїх прав відповідно до національного законодавства можуть звертатися до Європейського Суду з прав людини – однієї з інституцій Ради Європи, створеної для контролю за дотриманням прав і свобод людини і громадянина, закріплених в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.

Україна отримала лідерство за кількістю справ проти неї у Європейському суді з прав людини, де з 79 750 скарг станом на кінець 2016 р. майже чверть – проти України. Станом на 31 грудня 2016 р. більшість справ у стані розгляду були проти України (22,8%), Туреччини (15,8%), Угорщини (11,2%), Росії (9,8%) і Румунії (9,3%). Половина пріоритетних справ стосується України. Щодо України розглядається 18 171 справа [6].

Рішення, ухвалені Європейським судом з прав людини щодо нашої держави, засвідчили наявність системних та масових порушень прав і свобод людини в Україні, серйозних недоліків у національному законодавстві та правозастосовній практиці, зокрема, щодо функціонування судової системи України. Як свідчить судова практика, часто порушуються права при розгляді судами саме «соціальних справ», тобто спорів у сфері соціального захисту населення.

Так, непоодинокі випадки порушення права на справедливий суд, що проявляється, зокрема, у закріпленні в законодавстві права учасників судового процесу оскаржувати рішення суду після спливу встановленого для цього строку, що може призвести до перегляду рішень, які вже набрали чинності і були виконані.

З аналізу судової практики, зловживання таким правом може призводити до наступних порушень права на справедливий судовий розгляд.

Відповідно до п. 18 ч. 1 ст. 5 Закону України «Про судовий збір» (в редакції, що діяла до 01.09.2015 р.) Пенсійний фонд України та його органи були звільнені від сплати судового збору [7, ст. 5].

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сплати судового збору», прийнятим Верховною Радою України 22 травня 2015 р., передбачалося скасування з 01.09.2015 р. пільг по сплаті судового збору для багатьох органів державної влади, в тому числі для Пенсійного фонду України та його органів [8].

Отже, в 2016 р. зазначені державні органи, які і всі інші особи, що зверталися до суду, повинні були сплачувати судовий збір за ставками, визначеними законодавством. Такі зміни виявились великим фінансовим навантаженням на бюджет Пенсійного фонду України, в якому не передбачалися гроші на зазначену статтю витрат. Все це призвело до того, що управління Пенсійного фонду України або не оскаржувало рішення суду з причини відсутності коштів на оплату судового збору, і такі рішення набирали законної сили; або оскаржувало рішення суду без сплати судового збору чи подавали до суду клопотання про звільнення їх від сплати судового збору в зв'язку з відсутністю фінансування.

Згідно з абз. 1 ч. 4 ст. 189 КАС України, апеляційна скарга залишається без руху у випадку, якщо вона подана після закінчення строків, установлених ст. 186 Кодексу, і особа, яка її подала, не порушує питання про поновлення цього строку, або якщо підстави, вказані нею у заяві, визнані неповажними. Протягом тридцяти днів із моменту отримання ухвали про залишення апеляційної скарги без руху особа має право звернутися до суду апеляційної інстанції із заявою про поновлення строків або вказати інші підстави для поновлення строку.

Однак, як свідчить судова практика, суди переважно відмовляли Управлінню Пенсійного фонду України в задоволенні клопотання про звільнення від сплати судового збору, залишали скаргу без руху і надавали строк для сплати судового збору у визначених законом розмірах (Ухвала Одеського апеляційного адміністративного суду України від 09.12.2016 р. по справі № 520/13721/16-а, Ухвала Дніпропетровського апеляційного адміністративного суду України від 08.07.2016 р. по справі № 188/557/16-а, Ухвала Одеського апеляційного адміністративного суду України від 30.12.2016 р. по справі № 489/4757/16-а).

У разі невиконання вимог суду і не усунення недоліків в наданий час, суди відмовляли у відкритті апеляційного провадження (Ухвала Одеського апеляційного адміністративного суду України від 8.11.2016 року по справі № 522/10751/16-а).

Ухвалою Дніпропетровського апеляційного адміністративного суду України від 12.01.2016 р. по справі № 333/7092/15-а було відмовлено Управлінню Пенсійного фонду України в Комунарському районі м. Запоріжжя в клопотанні про звільнення від сплати судового збору, апеляційну скаргу УПФУ в Комунарському районі м. Запоріжжя залишено

без руху, наданий строк протягом одного місяця з дня отримання цієї ухвали для усунення недоліків. Судом зазначено, що Кабінет Міністрів України зобов'язаний забезпечити фінансування державних органів, які позбавляються пільг щодо сплати судового збору. Тобто відповідальність за сплату судового збору державними органами держава взяла на себе. Відтак посилення управління Пенсійного фонду на відсутність фінансування є безпідставними [9].

Крім того, в постанові Пленуму Вищого адміністративного суду України № 2 від 23.01.2015 р. «Про практику застосування адміністративними судами Закону України «Про судовий збір», Вищий адміністративний суд України наголосив, що в судових рішеннях за наслідками касаційного перегляду справ неодноразово зазначалось, що обмежене фінансування бюджетної установи не є підставою для її звільнення від сплати судового збору, а також для відстрочення, розстрочення, зменшення розміру судового збору [10].

Законом України від 6 грудня 2016 р. № 1774-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» з 1 січня 2017 р. Пенсійний фонд України та його органи знову звільнені від сплати судового збору під час розгляду справ в усіх судових інстанціях [11].

Отримавши зазначені пільги, органи Пенсійного фонду України з 1 січня 2017 р. починають оскаржувати рішення судів, які вже набрали законної сили, одночасно подаючи клопотання про поновлення пропущених строків на оскарження.

На наш погляд, такий підхід порушує рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом, що передбачає єдиний правовий режим, який забезпечує реалізацію їхніх процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків.

Так, достатньо аргументовано зазначено в Ухвалі Харківського апеляційного адміністративного суду України від 25 січня 2017 р. по справі № 525/1138/16-а: «Подана апеляційна скарга не відповідає вимогам ч. 6 ст. 187 КАСУ, а саме: до апеляційної скарги не додано документ, що підтверджує сплату судового збору у розмірі, що передбачений Законом України «Про судовий збір». Суд вважає за необхідне зазначити, що, відповідно до чинної на час подання апеляційної скарги редакції Закону України «Про судовий збір», Пенсійний фонд України та його органи не були наділені пільгами щодо сплати судового збору. Сплата судового збору за подання апеляційної скарги в силу положень ст. 187 КАС України є процесуальним обов'язком сторони, що звертається до суду з апеляційною скаргою. Відповідно до ст. 5 Закону України «Про судовий збір», апелянт не віднесений до осіб, звільнених від сплати судового збору, а тому судовий збір повинен бути сплачений на загальних умовах. Відповідно до ч. 1 ст. 88 КАС України, суд, враховуючи майновий стан сторони, може своєю ухвалою зменшити розмір належних до оплати судових витрат чи звільнити від їх оплати повністю або частково, чи відстрочити або розстрочити сплату судових витрат на визначений строк. Наведена норма кореспондується зі ст. 8 Закону України «Про судовий збір», згідно з якою, зважаючи на майновий стан сторони, суд може своєю ухвалою відстрочити або розстрочити сплату судового збору на певний строк, але не довше ніж до ухвалення судового рішення у справі. З наведених положень Закону вбачається, що їх застосування підлягає виключно до осіб, рівень статків яких обмежений, із метою усунення для таких осіб перешкод фінансового характеру для доступу до правосуддя.

Таким чином, звільнення від сплати судового збору або відстрочення сплати судового збору є правом суду, заява сторони розглядається виходячи з наведених в ній обставин, які підтверджені належними доказами. Належних доказів щодо наявності підстав для звільнення, або відстрочення скаргнику сплати судового збору або інших поважних причин, які б позбавляли можливості сплатити судовий збір заявником апеляційної скарги надано не було. Оскільки заявлене відповідачем клопотання не містить вагомих доводів (підтверджених документально) неможливості сплати ним судового збору, вищевказане зумовлює залишення без задоволення клопотання апелянта» [12].

Залишаючи скаргу без руху і надаючи строк для усунення недоліків, суди, на наш погляд, порушують принцип рівності усіх учасників судового процесу, а також право на справедливий розгляд справи (як приклад, Ухвала Житомирського апеляційного адміністра-

тивного суду України від 25.01.2017 р. по справі № 296/6535/16-а; Ухвала Львівського апеляційного адміністративного суду України від 25 січня 2017 р. по справі № 876/1115/17 тощо).

Поновлення судами строку на оскарження рішень, які набрали законної сили, практично є можливим і, як свідчить практика, досить часто застосовується судами для захисту процесуальних прав учасників справи, зокрема права на відновлення пропущеного строку на оскарження рішення, однак, на наш погляд, позбавляє інших учасників справи права на справедливий судовий розгляд справи, оскільки не проведення глибокого дослідження судами поважності причин поновлення строку на оскарження, призводить до надання штучних переваг окремим учасникам процесу.

Більш того, користуючись поновленою в 2017 р. законодавцем пільгою по сплаті судового збору, органи державної влади можуть оскаржувати рішення суду, які набрали законної сили і вже виконані добровільно або примусово на підставі виконавчого провадження, наприклад, у разі винесення судом рішення про визнання дій УПФУ про відмову в перерахунку пенсії неправомірними і зобов'язання УПФУ зробити перерахунок пенсії. Таким чином, у разі скасування рішень після поновлення строку на оскарження та їх перегляду, може виявитися негативним «сюрпризом» для іншого учасника процесу.

Безумовно, що звільнення Пенсійного фонду України та інших органів державної влади від сплати судового збору надало можливість здійснювати захист інтересів держави під час стягнення заборгованості по сплаті різних платежів, внесків та при призначенні і виплаті різних видів державних допомог та виплат, установлених законодавством.

Незважаючи на існування позиції про те, що судові витрати не повинні бути перешкодою для доступу до суду всіх осіб незалежно від їх майнового стану, що відповідає гарантуванню принципу рівності, необхідно враховувати, що одним з основоположних аспектів верховенства права є принцип правової визначеності, який передбачає дотримання принципу *res judicata*, тобто принципу остаточності рішення, згідно з яким жодна зі сторін не має права домагатися перегляду остаточного і обов'язкового рішення лише з метою повторного слухання справи і постановлення нового рішення.

Європейський суд з прав людини у справі «Устименко проти України» дійшов висновку, що національні суди, вирішивши поновити пропущений строк оскарження остаточної постанови у справі заявника без наведення відповідних причин та скасувавши постанову суду, порушили принцип правової визначеності та право заявника на справедливий судовий розгляд за п. 1 ст. 6 Конвенції. Відповідно, було порушення цього положення Конвенції. Відхід від цього принципу можливий, лише коли він зумовлений особливими і непереборними обставинами (п.п. 51, 52 рішення ЄСПЛ у справі «Рябих проти Росії», п. 61 рішення ЄСПЛ у справі «Брумареску проти Румунії»).

Принцип правової визначеності означає, що сторони не мають право ставити питання про перегляд рішення, яке набрало законної сили, лише з метою досягнути нового слухання справи (рішення ЄСПЛ «Желтяков проти України»).

Згідно з практикою Європейського Суду з прав людини «одним з основних елементів верховенства права є принцип правової певності, який серед іншого передбачає, що у будь-якому спорі рішення суду, яке вступило в законну силу, не може бути поставлене під сумнів. Судова система, в якій існує можливість неодноразового скасування остаточного судового рішення, як це було встановлено у цій справі, не відповідає, як така, принципу правової певності, який становить один з основних елементів верховенства права у світлі ст. 6 § 1 Конвенції».

Висновки. Судовий захист – необхідна та найефективніша гарантія забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Справедливе правосуддя, а, отже, й довіра суспільства до правосуддя, виступає ознакою демократичності суспільства.

Право на судовий захист входить до переліку тих прав, що закріплюються в міжнародних нормативно-правових актах та чинному законодавстві України, а також захищаються Європейською Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод.

Право на справедливий суд – це право особи, закріплене у ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, що гарантує право на справедливий і публічний роз-

гляд справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, під час визначення цивільних прав і обов'язків особи чи під час розгляду будь-якого кримінального обвинувачення, що пред'являється особі.

Поновлення судами строків на оскарження рішень, які набрали чинності, без наведення поважних причин і скасування таких рішень, призводить до порушення принципів рівності учасників процесу, правової визначеності, остаточності рішення, правової певності.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. // Офіційний вісник України. – 2008. – № 93. – Ст. 3103.
3. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16.12.1966 року: ратифікований Українською РСР згідно Указом Президії Верховної Ради УРСР від 19.10.1973 р. № 2148 // Права людини. Міжнародні договори України, декларації, документи / [упоряд. Ю. Качуренко]. – 2-ге вид. – К. : Юрінформ, 1992. – 85 с.
4. Конвенція про захист прав людини і основних свобод 1950 року // Голос України. – 2001. – № 3 (2503). – С. 6–8.
5. Трегубов Е. Право на справедливий суд у практиці Європейського суду з прав людини / Е. Трегубов // Форум права. – 2010. – №1. – С. 358–363.
6. Україна очолила антирейтинг за кількістю скарг проти неї у ЄСПЛ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://region.unn.ua/uk/news/101104-ukrayina-ocholila-antireyting-za-kilkistyu-skarg-proti-neyi-u-yespl>.
7. Про судовий збір: Закон України від 08.07.2011 р. № 3674-VI // Офіційний вісник України. – 2011. – №59. – Ст. 2349.
8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сплати судового збору : Закон України від 22.05.2015 р. № 484-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 33. – Ст. 323.
9. Ухвалі Дніпропетровського апеляційного адміністративного суду України від 12.01.2016 р. по справі № 333/7092/15-а [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0002760-16>.
10. Про практику застосування адміністративними судами Закону України «Про судовий збір» : Постанова Пленуму Вищого адміністративного суду України від 23.01.2015 р. № 2 // Режим доступу: Електронний ресурс <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0002760-16>
11. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України : Закон України від 06.12.2016 р. № 1774-VIII // Офіційний вісник України. – 2017. – № 2. – Ст. 32.
12. Ухвала Харківського апеляційного адміністративного суду від 25.01.2017 р. по справі № 525/1138/16-а [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/64261186>.

